

Cserei Mihály, a kálvinista.*)

Ki ne ismerné a jó öreg Cserei Mihályt? Nem hiszem, hogy volna széles Magyarországon irodalommal foglalkozó ember, ki előtt neve ismeretlen lenne. Ha »Historiá«-ját kevesen is olvasták, de neve szelvében ismerős, gondolom, nem tévedek, Jókai művéből, »Erdély aranykorá«-ból.

Alig van história-írónk, ki egy regényíró előtt kedvesebb lenne, mint a jó öreg Cserei Mihály. Föl is használták, különösen Jókai és Mikszáth Kálmán. Csakhogy éppen ez a tulajdonsága rontotta meg hitelét a komoly történetírók előtt. Vigasztalása lehet azonban, hogy sorsában többé-kevésbé minden kartársa osztozik. A komoly, tárgyilagos történetíró az oklevelekből veszi anyagát s csak nagy óvatossággal használja a sokszor irányzatos, legtöbbször subjectiv irányú egykorú följegyzők műveit.

Cserei Mihályról különösen áll az, hogy nagyon is subjective írta meg históriáját. Mentsége lehet, hogy Erdély akkori bizonytalan helyzetében sokkal nagyobb műveltségű és szélesebb látkörrel bíró férfiak is alig-alig tudják magukat feltalálni. A török hatalom bukása, Lipót győzelmei, II. Rákóczi Ferencz gyors sikerei, majd bukása, mondhatni napról-napra gondoskodott váratlan meglepetésekről. Cserei Mihály híven leírta mindazokat az érzelmeket, melyeket az események lelkében és szívében fölkeltettek. Természetes, hogy

---

*) Cserei Mihály történetírónk életéről az Erdélyi Múzeum jun. fűzetében megjelent életrajzhoz mintegy pótlásul adjuk e közleményt, mely Cserei Mihály vallásához és egyházához való buzgalmát tünteti fel. Megjegyezzük, hogy rokontárgyú közlemények jelentek meg nem rég a kolozsvári Protestáns Közöny f. é. 39—41. számaiban Cserei M. levelei a miklósvári és köpeczi reformátusok háborgattatásáról. Szentkereszti András kormányzészki tanácsos, főgonduokhoz, Apor Péter háromszéki főkapitányhoz. 1716. aug. 28. és sept. 11.

ez érzelmek sokszor feltűnőek, sokszor indokolatlanok előttünk; de ne feledjük, hogy mi szinte kétszáz esztendő tapasztalatai után mondunk ítéletet azok fölött.

Cserei Mihály jelleme két irányban domborodik ki határozottan: forrón szereti hazáját, Erdélyt és buzgóan ragaszkodik vallásához.

Nem czéлом ez alkalommal Cserei Mihályról tanulmányt írni; nem is bocsátkozom fönnbbi két állításom hosszasabb bizonyítgatásába; csak egy eddigelé ismeretlen adattal akarok szolgálni, mely élénk világot vet az agg Cserei Mihály gondolkozására, vallásos tekintetben, helyesebben felekezeti álláspontjára.

Cserei Mihály viszontagságos, hosszú élete végső éveit ősi birtokán, a miklósvárszéki N.-Ajtán töltötte. Miklósvárszék jelenleg be van olvasztva Háromszékmegyébe, rendesen Erdővidék néven emlegetik. Itt foly le az elbeszélendő esemény, melyet maga Cserei Mihály ír le gróf Bethlen Ádámnak, ki akkor az erdélyi guberniumnál consiliarius és az erd. ev. ref. egyházkerületnél főgondnok volt.

Ebben az időben élte Erdély azoknak a felekezeti küzdelmeknek idejét, melyek a magyarországi részekben a megelőző századokban folytak le; mondhatjuk, hogy ez volt Erdélyben az ellenreformáció kora. A protestansok, ezek között a kálvinisták helyzetét még az is nehezítette, hogy nemcsak az ellenök teljes erővel fellépett katholicismussal kellett küzdeniök, de magában a kálvinista egyházban is egyenetlenség dúlt. Heves küzdelmek folytak ekkor a világi és egyházi elem közt, az egyházat kormányzó hatalomért. A Rikán belőli ev. ref. egyházak, az úgynevezett »kommunitás« kevés részt vettek ugyan e küzdelmekben, de hatását mégis érezték; kiténik ez Cserei Mihály heves kifakadásaiból is.

A dolog előzményei a következők. Miklósvárszék két helysége, *Barót* és *Köpecz* között volt egy darab erdőrészt, melyhez mindkét helység igényt tartott. Köpecz lakosai abban az időben, négy vagy öt oláh jobbágy kivételével mind tiszta reformátusok, székely szabad renden valók voltak, a barótiak ellenben majdnem mind katolikusok, néhány bébíró előkelő család tagjai kivételével, mint pl. a Daniel-család. A húza-vonának, mely a vitás erdőrészt miatt a két helyrész között folytonosan tartott, a köpeczieket véget akarván vetni, 1723-ban instantiajuk által requirálták a statusokat,

honnan is kiküldötték volt Sándor Gergely uramat, akkori egyik ítélő mestert, a mellé rendelt vármegyei, székely és szász nemzetből való biztosokkal, hogy hozzon ítéletet. Sándor Gergely és társai úgy ítélték, hogy a vitás rész egyformán illeti mind a két falut. De a barótiak nem nyugodtak meg az ítéletben, s a viszálykodások tartottak tovább. A köpecziek két ízben is panaszt emeltek az országgyűlés előtt, honnan küldöttek is ki biztosokat, de hol egy, hol más akadály miatt, a biztosok nem járhattak el tisztókben. 1746-ban ismét bizottság küldetik ki, Henter Dávid ítélőmester, a székelység részéről Cserei Mihály, a vármegyék részéről Nemes Ádám és a szász nemzet részéről Pilner Efraim kőhalmi királybíró. Ez a bizottság a helyszínen 1747. július hónap 18-án kiszáll, a területet felméri és ítéletet hoz. Az ezután történt dolgokat Cserei Mihály a következőleg írja le: ¹⁾

»Éppen böles divina providentia forgott ezen causaban; mert minthogy a két commissarius református, a harmadik lutheranus, ha az ítélő mester is református lett volna, éppen a baróti pápista papok és barátok, kik jelen voltak, azt mondták volna, hogy a commissariusok a köpeczieseknek, mint reformátusoknak in iudicio favealtanak, de olyan nagy elméjű s experienciájú zelatus catholicus ítélő mester úr lévén annak a commissiónak praesesse, az ördög se mondhatna scrupulust és suspiciót ezen materiában.

Midőn így folyna a két falu között való controversias erdőnek causája, a barótiaknak procuratora lévén a fiscalis procurator, Endes Miklós uram, catholicus, coram facie sedis judiciariae producála és praesentála in specie et in originali két könyveket, a melyekben ab anno 1626. usque ad annum praesentem 1747. százhuszonkét esztendő alatt az erdővidéki reformata eklésiákban való minden esperesti visitatiokon miésoda dolgok folytanak, meg voltak írva, úgy minden eklésiáknak bonumai, erdői, szántóöldelei, kaszáló helyei, adósságai s egyéb praventussai consignálva voltak, s azon könyvekből való írásokkal akarta a barótiak procuratora a köpeczies(nek) a controversias erdőhöz való nyilván való igaz jussokat evertálni, mivel azon könyvekben a volt írva, hogy a köpeczi szentegyház erdejének vicinussa a baróti erdő, noha nem suffragala semmit se a barótiak részére azon könyvekből való productum legalis ratiókra nézve.

Mikor a könyveket beadá a barótiak procuratora s potenter ágálna a köpeczies ellen, a köpeczies procurator, Apor Ferencz azt

¹⁾ Kézirat a „Székely N. Múzeum“ levéltárában.

reponálja: »*Az papok simplex emberek, az törvényhez semmit nem tudnak, az ő írások non est authenticum.*« Jelen volt pedig a baróti pápista pap s vice esperest, ugyan csiki klastrombeli barát, kinek Baróton possessioja vagyon, jelen valának sok saecularis pápista emberek, ugyanezen székbeli reformátusok, unitáriusok, a lutheránusok közül a közhalmi királybíró, ki is egyik volt a deputatus commissariusok közül; és így mind a négy recepta religiiónak valóknak praesentiajában ilyen enormiter prostituáltak az egész erdélyi reformata religiión lévő papi ministerium. Az említett paterék, barátok s saecularis pápisták kaczagták, csufolódtak, az unitáriusok is alattomban nevettek; azon commissióban való reformátusok nagy confusióval szomorkodtanak, sőt azon egyik lutheranus commissarius álmélkodva csudálkozott azon, hogy kellett a reformata ecclesiák visitatorius könyveit saecularis forumon producálni és a religiót így prostituálni. A commissio praesese, mint nagyelméjű katolikus úr, magában mosolygott, a fejét mozgatta, a commissióban lévő reformátusokra nézett, a könyveket olvasta, a mit akart, azokból ki is tanulhatta. Ilyen reformata religiót nyilván prostituáló szomorú példa soha több nem esett Erdélyben.

Ennek a rossz dolognak authora az itt való erdővidéki reformata ecclesiák seniora s egyszersmind nagy-baczoni praedicator, Osváth László uram, kinek is gondviselése alatt levén azon könyvek, az itt való vicekirálybíró, Cserei Sámuel, mint baróti possessor, helytelen requisitiójára kezében adta, hogy a köpeczieket azon könyvekbeli írásokkal igazságokban suffocálhassák (noha az isteni providentia abban conpendálá a barótiakat) holott esperestnek sem vice-, sem főkirálybíró requisitiójára, sem a méltóságos gubernium commissiójára, sőt a Cancellariákon expediáltatni szokott mandatumokra sem tartozott volna kiadni azon ecclesiasticus könyveket, mert az Approbata s Compilata constitutiók tenora szerint illegitimum mandatumoknak nem tartozik senki obtemperálni. Ha pedig, a mint hire vagyon, a vice királybírótól fascináltatott az esperest, hogy az esperestnek is felesége jussán possessiója vagyon Baróton és magának is hasznot teszen, ha azon könyvekbeli írásokkal a köpecziek igazságos praesentioját evértálhatják a barótiak, így már nemcsak simplicitas s tudatlanság volt azon könyveket kiadni, hanem igen nagy véték; maga világi privatumának defensiojára azon könyvekkel akarni bizonyítani, s annak alkalmatosságával az egész erdélyi reformata religiót mocsokba, prostitutióba keverni; mert az igaz református külső embernek, annál inkább a papnak, mint lelki pástornak, apjánál, anyjánál feleségénél, gyermekeinél, mindenféle világi mulandó javainál, sőt maga életénél sokkal feljebb kell becsülni Isten dicsőségét, religiója szabadságának conservatióját, és nemcsak maga javaiban kárt vallani, sőt religiója mellett halált

szenvedni, tömlőczre vettetni, számkivetésre küldetni tartozik, sub poena aeternae damnationis, mint száz maga privatumáért religióját így megmocsokoltatni.

Tudjuk jól, a Jesuiták régtől fogva munkálódják, hogy a reformátum Ecclesiasticum forumokon agitálandó minden causak signanter in matrimonialibus divortiis pro finali decisione a pápista püspök elejben transmittaltassanak, azt objicinálván, a református pápök nem tudják a törvényt in suo esse folytatni; már most esperest uram rendeletlen s tilalmas cselekedetivel az ecclesiasticus könyveket saeculare forumon producálván, és ott publice a mi papjainkat simplicitással, tudatlansággal vádolván, akármely jólelkű igaz református ember által láthatja s szívesen condoleálhatja, mely nagy occasio adatott, mely tágas kapu nyitatótt az Adversariusoknak, maguk intentiójának továbbra való folytatására.

És ha jól megfontoljuk a dolgot, vétkezett a református esperest, mikor maga esperesti directiója alatt való református köpeczi lakosok igazságos jussoknak evortalására a baróti pápista lakosoknak és azok pápista procatorának a református ecclesiasticus könyveket in manifestum ludibrium totius reformatae religionis kiadta; vétkezett annál inkább maga privatumáért azon könyvek producálásával az egész reformátum papi ministeriumot gyalázatos hírbe ejtette. Tudta jól ő kglme, azon commissiónak praesesse nagy elméjű, capecientiaju zelatus catholicus úri ember, s micsoda conscientia-
val lehetett azon könyveket annak eleiben producaltatni, melyeket esperesti hivatala hitese hitelessége ellen cselekedett. Ez Erdélyben insolens, ez inauditum, et species sacrilegii, örök emlékezetre kiterjedő szomorú példa és mely ártalmas consequentia származzanak, eventus docebit et certe dolebit, mert uno absurdo . . . sequentur absurdiora. Vajjon a pápista esperest kiadta volna-e a maguk religiója szerint való visitatiokon forgott dolgokról írott könyveket? Sőt se n lutheranus, sem unitárius papok soha azt nem cselekedték volna, csak a reformata religió jutott olyan boldogtalan statusra Erdélyben, hogy a református esperest református lakosok oppressiójára, vagy másoknak való favorisálása, vagy maga privatumának secundálására a könyvek kiadásával ilyen mocskos, gyalázatos, türhetlen prostitutióba ejtett mindnyájunkat. Sőt némely pápista papok elmondották, csak el kellett volna azon könyveket venni s a catholicusok archivumában deponálni, mert a református papok nem tudják conserválni. S ha úgy történt volna, vajjon ki tudta volna a pápista páterek kezéből rehibeálni.

Bárcsak, mikor azon könyveket producálták, fordult volna meg a fejökben, hogy cum protestatione solemni ad fideles manus Domini in hac judiciali commissione constituti notarii úgy adják be, hogy csak in ea parte, a mely írás vagyon a köpeczi ecclesia erde-

jinek vicinussáról, csak szintén azt olvastassék el; egyéb dolgokra való írások ne attingáltassanak. Semmit olyant nem mondottak, hanem helytelenül s bolondul a pápista procátor kezében adván a könyveket in omnem eventum bétéve, a commissariusok elejben anteponalva, és azon sessioban levők közül, a ki akarta, úgy forgatta, olvasta, maga is a catholicus praeses ítélő mester uram. Tett vala ugyan azon könyvekben némely foliusokra pecsétet az esperest, de azon pecsétek mellett könnyű volt azon foliusokra letett dolgokat megolvasni. A két református commissariusok nem kívánták . . . s calculalni, de a Praeses urat sem inhibealhatták (minthogy absque omni circumscriptione et legali limitatione a barótiak résziről a barótiak pápista procuratora úgy adta be a könyveket) hanem nagy confusióval s szívbeli fájdalommal kellett nézni a könyveknek, a kinek hol tetszett olvasását és hallani publice azon könyvek beadásának alkalmatosságával a református religiónak és az egész reformátum ministeriumnak a halálnál nehezebben szenvedhető és talán örökké fenmaradandó prostitutióját a jelen levő pápista papoknak, saecularis személyeknek nagy örömeikre s religiónkon való nevetésre s csúfolásra.

Ezt hozta a református esperestnek vagy saecularis emberekhez való rendetlen tilalmas favoritása, vagy a maga privatumához való indulatból religiójának prostitutiójával nem gondoló szemének s szívének való megvakulása. Bizony megdobbanhat a conscientíája s megvállik, mint adhat ezen casusról számot mind az igazán látó szent Istennek szemei, mind a maga superiorai előtt. Nem kellett volna maga eszin megindulni, hanem olyan nagy momentumból álló dologban papok partialis székit indicalni, azokkal communicálni, ezen traktusbóli saecularis curátort, Cserei János uramat consulalni, sőt a tiszteletes református püspöknek tudtára adni, annak híre engedelmé nélkül nem szabad volt semmit is cselekedni. De úgy szokott jární, a ki maga sem tudja a dolgot folytatni, mástól is, a kinek afféle dologban nagyobb capacitása s experientiája vagyon, szégyenli tanácsot kérdeni. Hallatik ugyan, maga is az esperest, mikor esziben vette, hogy a könyvek kiadásával mely ártalmas consequentiák interveniáltanak, maga is megbánta abbeli cselekedetét. Csak-hogy azt mondották volt régen a trójaiak felől: sero sapiunt phryges, addig kell magára vigyázni, hogy a lába meg ne botoljon s praecavealni, a verembe ne essék, míg helye s ideje vagyon, mert a megtett dolog után haszontalan remedium a bánom, bánom.

Megesvén a gonosz dolog, miképpen lehessen megorvoslása, igen bajos; mert ha a reformatus saecularis s ecclesiasticus statusok csak elhallgatják az esperest cselekedetét, éppen látatnak annualni a vétéknek s az ártatlan reformatus papok egyaránt szenvednek a nocens personával s örökös mocsokban s prostitutóban maradnak a

többi religiokon, kivált a pápista religión való minden rendbeli emberek előtt csufságúl tétetnek ki.

Igen szükséges azért az ellen, a ki vétkezett, severa animadvertio, melyet a méltóságos reformatum consistorium pro sua sapientia determinálhat és tiszteletes püspök uramot nem csak informálni, hanem serio adhortálni, hogy minden egyéb dolgait félretévén, indilate ide az erdővidéki tractusban bėjőjön, maga mellé adjungálván érdemes értelmes impartialis papokat és judicialiter procedaljon, effectumban is vétesse, mert mikor valaki valamely peccatum miatt az particularis ecclesiából kitiltatik, minthogy csak azon helyen való ecclesiát offendalta, csak azon ecclesiát tartozik per poenitentiam reconciálni, de ez a casus tangit omnes et universos tam saeculares, quam ecclesiasticos in tota Transsylvania reformatos, s a poenat juxta meritum delicti kellene accomodálni.

Valaki religióját igazán szereti, annak sérelmét serio fájlalja. Ha apánk, édes fiúnk volna is az esperest, egyebet nem mondhatnánk conscientiónk sérelme nélkül, hanem de jure stricto megérdemlené az esperesti hivatalból in perpetuum kivettetének és soha többször teljes életében azon officiumra fel ne vétetnék; praedicatori functiójáról pedig suspendáltatnék mindaddig, míg a generalis synoduson publica poenitentia által reconciliálná az egész református ecclesiasticus' statust. A vice királybíró is a méltóságos consistoriumnak severe kellene excipiálni, hogy a maga privatumához való rendeletlen indulatban, maga is református lévén, a református esperestet fascinalta, hogy a reformata religió prostitutiójára s jövődöbéli következhető nagy kárára azokat az ecclesiatica visitatióra tartozó régi könyveket saeculare forumra hallatlan példával producálhatta; mert observálni kellett volna amaz örök emlékezetre méltó regulát: Quicquid agis, prudenter agas et respice finem. Ugyanis a magunk privatumának folytatásában nem csak azt kell nézni, mi hasznos a mi részünkre, hanem más felebarátunknak nyilván való igaz jussának sérelme és quod majus Religiónk szabadságának prostitutiója s eversiója ne következék belőle, és inkább kívánjuk magunk kárával magunk jussának is renunciálni, mint magunk privatumának obtineálásával religiótkot offendalni, kárban, gyalázatban ejteni. <

Az erdőrészt fölött folyt per még sokáig tartott s úgy tudom, hogy ezelőtt csak néhány évvel dölt el.

A mi az ügy egyházi oldalát illeti, az akták valószínűleg az erd. ev. ref. egyházkerület levéltárában vannak. Nem hiszem ugyanis, hogy Cserei Mihály előterjesztésének ne lettek volna következményei, mert az előterjesztést kísérő levélre Bethlen Ádám sajátkezűleg jegyezte fel: »Erre válasz kell. Püspök uramnak is, a deesi traktusbeli kuratoroknak írni kell.«

Még egyet tartok szükségesnek megjegyezni. *Cserei Mihály ekkor nyolczvan éves*. A kísérő levélben írja: Nyolczvan esztendő, igen erőtelen beteges ember vagyok, magam dolgainak is folytatására incapax, annál inkább másokat concernaló világi külső dolgok iránt Excellentiádat terhelni helytelennek tartanám, de mint-hogy tangit honorem et causat periculum religionis reformatae, conscientiam obligatiója el nem mulathatta Excellentiádnak, mint Supremus Consistorii Curatornak tudtára ne adjam.*

Nyolczvan éves korában erdőket jár be, ívekre terjedő jelentést ír, erőteljesen, hévvel, olvasható írással, melyen az öregségnek nyoma sem látszik! Szinte hihetetlen olyan viszontagságos múlt után, mint az övé.

DOMJÁN ISTVÁN.